

1912. Т.2. – М., 1911. 7. Из записок графини Эдлинг // Русский архив. 1887. Кн.2. 8. История внешней политики России. Первая половина XIX века. – М., 1997. 9. Кассо Л.А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. – М., 1913. 10. Письма императора Александра I к адмиралу Чичагову // Сб.РГО.Т.6.1871. 11. Полов А.Н. Сношения России с европейскими державами перед войною 1812 г. – СПб., 1876. 12. Чертан Е.Е. Новые данные об установлении государственной границы России по Дунаю в 1813-1817 годах // Вековая дружба. – Кишинев, 1961. 13. Широкоград А.Б. Русско-турецкие войны 1676-1918 гг./под общ. ред. А.Е.Тараса.

– Мн., 2000. 14. Эпизоды из истории 1812 года // Русский архив. 1892. Кн.2. 15. Юзефович Т. Договоры России с Востоком. – СПб., 1869. 16. Cliveti Gh. De la "istoria tratatelor" și "istoria diplomatică" la "istoria relațiilor internaționale" // Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani. – Iași, 1996. 17. Poștarencu D. Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. – Chișinău, 2006. 18. Radulescu A. Bitoleanu I. A concise history of Dobruja – Bucharest, 1984.

Надійшла до редколегії 14.04.09

I. Семеніст, асп.

АМЕРИКАНСЬКО-ЯПОНСЬКИЙ СОЮЗ БЕЗПЕКИ: ПЕРЕДУМОВИ ПРИЙНЯТТЯ НОВОГО СОЮЗНОГО ДОГОВОРУ (1991–1996 РОКИ)

Висвітлено проблему американсько-японських відносин та прийняття нового союзного договору у галузі безпеки між США та Японію у 1991-1996 рр.

The article pays attention to the relationship of United States and Japan and signature of US-Japan Security Agreement (1991-1996)

За останні роки як у Сполучених Штатах, так і в Японії було опубліковано чимало видань, що висвітлюють тему американсько-японського союзу безпеки та окремі його аспекти. Разом з тим, впадає в око й те, що незважаючи на важливість американсько-японського союзу безпеки для обох країн, увага дослідників більшою мірою прикута до розвитку двосторонніх економічних відносин, загальної характеристики ситуації у регіоні Східної Азії, фактору "посилення Китаю" та ін. питань, тоді як американсько-японський союз безпеки згадується лише побіжно, без дослідження усіх передумов трансформації союзу.

Що стосується української історіографії даної проблематики, то підвалини досліджень американсько-японських відносин та американсько-японського союзу безпеки зокрема, лише закладаються у вітчизняній історичній науці. А перед українськими дослідниками ще стоїть чимало завдань, що потребують детальнішого висвітлення у наукових розробках.

Початок дослідженням на дану тематику в Україні поклала дисертація І. Дубового – "Політика США щодо Японії (80-і – початок 90-х рр.)" [5]. Дане дослідження стало першою роботою в Україні, що присвячено американсько-японським відносинам. У роботі значну увагу було приділено аналізу характеру військово-політичної стратегії США щодо Японії у 80-і – на початку 90-х рр. XX ст. Важливе значення для розвитку українських досліджень з даної напрямку дослідження посідають роботи С. Проня [8], [9], Н. Франчук [2], [10], П. Драгана [4].

Разом з тим, в українській історіографії відсутні дослідження, присвячені аналізу геополітичних передумов підписання нового союзного договору між США та Японію, залишається недослідженим дискусії поч. 90-х рр. XX ст. з приводу доцільності продовження існування американсько-японського союзу у період після закінчення "холодної війни". Заповнити лакуну у цьому напрямку і має на меті дана стаття.

Із часу укладення першого американсько-японського договору у сфері безпеки на початку 50-х рр. XX ст. американсько-японський союз безпеки упродовж усієї "холодної війни" був важливою ланкою в доктрині "стримування" та наріжним каменем оборони Японії, а сама Японія перетворилася на важливого партнера США.

Проте закінчення епохи "холодної війни" та розпад соціалістичної системи, зникнення СРСР із політичної карти світу значно змінило стратегічну ситуацію у Східній Азії. Події, що розгорталися у Східній Азії після 1991 р. були сповнені драматизму та пошуком відповідей на складні питання політичного, військово-стратегічного та економічного арактеру.

Перша половина 90-х рр. XX ст. стала періодом значної трансформації політики у галузі безпеки США та Япо-

нії, а також дискусій щодо "вибору шляху". В обох країнах лунали заклики до відмови від американсько-японського союзу безпеки, який був основою двосторонніх відносин із початку 50-х рр. XX ст.

Зміна стратегічної ситуації у Східній Азії та в світі в цілому, поставила на порядок денний питання про доцільність продовження існування американсько-японського союзу безпеки. Окрім того, серед американського суспільства починає поширюватися думка, що в сучасних умовах японська економічна потуга становить більшу загрозу, ніж військова міць СРСР (згодом Російської Федерації), а в умовах закінчення "холодної війни" американсько-японський союз безпеки перестає бути необхідним. Так, наприклад, на думку З. Бжезінського, у пострадянський період американсько-японський союз є анахронізмом: "Японія не повинна відігравати роль "непотоплюваного американського авіаносця" на Далекому Сході, вона також не має бути головним військовим партнером США в Азії або потенційно провідною країною в Азійському регіоні. Помилково направлені дії в одній із вищеназваних областей можуть відрізати США від континентальної Азії, послабити перспективи досягнення стратегічного консенсусу з Китаєм і, таким чином, підірвати можливість США посилити стабільність геополітичного плюралізму в Євразії" [3].

До того ж, після завершення "холодної війни", американська адміністрація зменшила свою активність в АТР, вважаючи, що ситуація в регіоні стабілізувалася.

У свою чергу, в Японії з'являється чимало прихильників відмови від американсько-японського союзу безпеки, поширюється прагнення вийти з-під опіки США. Частина японських політиків виступає за перетворення Японії у "нормальну країну", включно із відмовою від обмежень нав'язаних США під час прийняття конституції, зокрема відмови від 9 статті Основного закону.

Поштовхом до подібних дискусій в японському суспільстві стала криза у Перській затоці, під час якої союзники по антиіракській коаліції різко розкритикували Японію за небажання відправити свій військовий контингент, вважаючи, що Японія знову вирішила відкупитися від проблем, демонструючи, таким чином, "дипломатію чекової книжки". Подібна реакція союзників шокувала більшість японців, які довго розцінювали безпеку та мир як справу обмежену лише їхньою територією [19]. Очевидним є те, що Японія виявилася не готовою швидко відреагувати на подібні виклики у міжнародній політиці, адже за роки "холодної війни" її зовнішня політика знаходилася у фарватері політики США, що призвело, певною мірою, до "атрофування" зовнішньої політики Японії. Подібний стан речей породив серед японського істеблішменту законне прагнення віднайти власну ідентичність Японії на міжнародній арені, конвертувати еко-

номічну міць у політичний вплив, позбутися іміджу "політичного карлика з великим гаманцем". Більше того, у політиків правого спрямування починає з'являтися роздратування тією обставиною, що на світовій арені Японія фактично відіграє роль статиста.

Криза у Перській затоці різко висвітлює необхідність повномасштабної участі країни у міжнародних зусиллях із забезпечення миру та стабільності.

Усе це породило в Японії численні дискусії з приводу нової стратегії зовнішньої політики Японії, що на тлі офіційної позиції уряду Японії точилися протягом усього останнього десятиліття XX ст. Суперечки на тему безпеки, що розгорнулися на початку 90-х рр., підняли цілий ряд питань: Чи є Японія регіональною азіатською державою або її інтереси носять глобальний характер? Чи потрібна їй політична роль у світі або досить обмежитися економічним статусом? Який оптимальний характер відносин зі США відповідає інтересам Японії? Чи здатна вона домогтися самостійної та незалежної ролі у світі; за які цінності та за які світ вона має боротися? [1].

Таким чином, із закінченням "холодної війни" обидва союзники розмірковували над доцільністю існування військово-політичного союзу в умовах постбіполярності та відмови від договору 1960 р.

Однак розвиток стратегічної ситуації в регіоні змушує обидві країни переглянути свої позиції щодо майбутнього союзу. Справа у тому, що незважаючи на деяке покращення ситуації у регіоні у 1989-1991 рр., на відміну від Європи, закінчення "холодної війни" не привело до епохальних змін у Східній Азії та АТР загалом. В обох країнах після періоду ейфорії, що спостерігалася із закінченням "холодної війни", ситуацію у галузі безпеки починають описувати в категоріях "транзитності та непевності". Справді, усі попередні загрози збереглися, а до нових додалися нові. До потенційних загроз союзники відносили: а) неконтрольовану регіональну гонку озброєнь; б) проблема Корейського півострова, у тому числі північнокорейська ядерна програма; в) тайванська проблема; г) територіальні суперечки в регіоні; д) небезпека розповсюдження ракетних та ядерних технологій. Окрім того, на сторінках американської та японської літератури з питань безпеки все активніше починає дискутуватися "фактор китайської загрози". Вищезазначені проблеми змушують обох партнерів відсунути питання двосторонніх проблем на задній план та активізувати свої зусилля у напрямку зміцнення американсько-японського союзу безпеки.

Тому у 90-ті рр. XX ст. США починають першими робити необхідні кроки у напрямку зміцнення союзу з Японією, причиною цього стала потреба запобігти формуванню в цьому регіоні потужного стратегічного суперника, зовнішня політика якого не узгоджувалася б із амбіціями Вашингтону на лідерство у системі міжнародних відносин у віддаленій перспективі. Таким чином, США із середини 90-х рр. починають розглядати американсько-японський союз безпеки як один із елементів "стримування" Китаю.

Уже до середини 90-х рр. XX ст. США визначилися у відношенні військової присутності американських військ на японській території. У представленому у лютому 1995 р. у конгресі президентом США Б. Клінтоном доповіді "Стратегія національної безпеки США" були підтверджені плани США зберегти свої збройні сили в АТР (на рівні 100 тис. чол.), у тому числі в Японії [14]. У розгорнутому вигляді даний підхід був викладений в іншому важливому документі того часу – доповіді міністра оборони США "Стратегія безпеки США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні" [20].

"Збереження миру, стабільності та забезпечення процвітання АТР відповідає найважливішим національним інтересам США, впливаючи на благополуччя американського народу. Перспективи розвитку економіки, просування

демократичних цінностей та прав людини, традиційні інтереси безпеки – все це вимагає постійного залучення США у справи регіону. Збереження присутності США в Азії має надзвичайно важливе значення для системи міжнародної безпеки, що формується після завершення "холодної війни" [21], зазначалося у доповіді міністра оборони. При обґрунтуванні цього значення зазначалося наступне:

"Військова присутність США гарантує безпеку морських комунікацій, важливих для доступу до близькосхідної нафти, сприяє регіональному співробітництву та стримуванню військових конфліктів у регіоні. Вона запобігає встановленню в АТР політичного та економічного контролю над величезними ресурсами та передовими технологіями з боку якої-небудь держави або коаліцій держав, що проводять ворожий до нас курс. Присутність США також дозволяє державам, що розвиваються, виділяти ресурси на потреби економічного росту та розширення ринків" [22].

У докладі підкреслювалося, що "витрати на підтримку миру та стримування конфліктів були б при відсутності нашої передової присутності значно більшими. Сполучені Штати повинні бути широко залучені у справи регіону по економічній, політичній та військовій лінії" [23].

Стосовно Японії у документі прямо зазначалося: "Укріпленню двосторонніх відносин з Японією ми приділяємо найбільшу увагу. Вони мають фундаментальне значення як для політики безпеки США в АТР, так і для наших глобальних стратегічних інтересів" [24].

Таким чином, США з усією визначеністю у середині 90-х рр. XX ст. проявили свою активну зацікавленість у збереженні військової присутності на території Японії.

Але якщо США ще знаходилися під впливом перемог у "холодній війні", перетворення їх країни на єдину наддержаву та появи можливості поширення власних цінностей в усьому світі, то Японія вкрай некомфортно почувалася у нових умовах постбіполярного світу. Подібна обставина викликана, перш за все, суб'єктивним відчуттям незахищеності, адже відповідно до конституції, що була нав'язана окупаційною владою, Японія була обмежена у своїй обороноздатності та забезпеченні власної безпеки. Крім того, із початком 90-х рр. країна вступила у тривалу смугу економічної кризи, що природно викликало необхідність проведення структурних реформ, у тому числі і в сфері зовнішньої політики. До того ж, з кінця 80-х рр. КНР починає демонструвати надшвидкі темпи економічного зростання та військового переоснащення, що разом із можливим скороченням американської військової присутності в АТР, породжувало занепокоєння в Японії з приводу майбутнього поведінки КНР, та непевності у тому, що США зможуть гарантувати їх безпеку.

Саме тому японське керівництво виявилось не готовим розірвати залежність від США. На тлі гострих суперечок, що точилися в Японії, протягом першої половини 90-х рр. XX ст., офіційна дипломатія залишалася вірною своєму традиційному курсові. Так, якщо у "Дипломатичній Синій книзі" (щорічник МЗС Японії) за 1990 р. зазначалося, що аргументація на користь збереження союзу безпеки зменшується через економічні труднощі між країнами [15], то у виданні за 1995 р. тональність вже змінилася: "Не дивлячись на деякі сумнівні фактори в японсько-американських відносинах у 1994 р., такі як внутрішньополітичні зміни, в обох державах, а також труднощі в японсько-американських рамкових переговорах, котрі розпочалися у 1993 р., обидві держави продовжують докладати зусилля для розвитку майбутніх двосторонніх зв'язків у трьох політичних сферах: безпека, глобальна кооперація та економічні відносини" [11]. У свою чергу, 22 січня 1996 р. прем'єр-міністр Японії Р. Хашімото, у своїй парламентській промові заявив: "...японсько-американські відносини є найбільш важ-

ливими двосторонніми відносинами не тільки для Японії, але й для всього світу, і вони є наріжним каменем миру й стабільності в АТР та в усьому світі" [18].

Натомість, впливовий японський політик та колишній прем'єр-міністр Я. Накасонє наводить свої аргументи на користь збереження договору безпеки зі США: "...якщо вже Японія наполягає на своїй прихильності "без'ядерним принципам", то невідворотним є і збереження нею договору безпеки зі Сполученими Штатами та чітке слідування закріпленим у ньому положень. Перегляд позицій з цього питання вплине не тільки на внутрішньополітичну ситуацію, але й на країни Азії та світу. Зміна підходу до договору безпеки жодним чином не відповідає чим-небудь інтересам, це може здійснити шокуюче враження на світову громадськість та викликати вкрай негативну реакцію з її боку. Таким чином, я вважаю, що Японія своїми непродуманими діями не повинна наносити збитки інтересам збереження стабільності у світі" [6].

Зрозуміло, вірогідність припинення військової присутності США у Східній Азії навіть у ситуації "постконфронтаційної ейфорії" після розпаду СРСР не була високою. Але відповідні умонастрої виникали і в США, і в Японії. Так, наприклад, подібні настрої помітно активізувалися у 1995 р. Тоді приводом для чисельних демонстрацій з вимогою ліквідації військових баз США на о. Окінава став черговий злочин американських військових.

Від офіційних заяв сторони перейшли до конкретних дій. Так, протягом 1994-1995 рр. між американською та японською сторонами було проведено численні консультації, результатом яких став обмін думками та вихід на якісно інший рівень співробітництва між обома країнами у галузі безпеки. Консультації 1994-1995 рр. створили передумови для підписання нового союзного договору.

Зокрема, на американсько-японському саміті у липні 1994 р. президент США та прем'єр-міністр Японії підтвердили свої наміри міцно підтримувати договори безпеки. До того ж, незалежний діалог супроводжувався на різних рівнях з метою збільшення довіри до договорів безпеки: зустріч в рамках американсько-японського консультативного комітету з безпеки, що проходила у березні 1994 р. – вперше з моменту зміни кабінетів міністрів в обох країнах. Крім того, американський секретар з безпеки двічі відвідав Японію, а США відвідав міністр закордонних справ Й.Коно та директор управління національної оборони Т.Тамадзава.

У січні 1995 р. відбулася підсумкова зустріч між президентом Б.Клінтоном та прем'єр-міністром Т.Мураяма. Під час зустрічі обидва лідери проаналізували розвиток американсько-японських відносин протягом останньої половини століття та обговорили співробітництво між країнами у таких питаннях як збереження та підтримка договорів безпеки, стимулювання діалогу у сфері безпеки, вирішення глобальних питань [11].

Крім того, у вересні та листопаді 1995 р. відбулося засідання американсько-японського консультативного комітету з безпеки (зустріч у форматі 2+2). Секретар з безпеки У.Перрі ті віце-президент А.Гор відвідали Японію – на зустрічі вони знову підтвердили, що американсько-японські договори безпеки складають основний елемент безпеки Японії, а також миру та безпеки в АТР. На зустрічі між прем'єр-міністром Т.Мураяма та віце-президентом А.Гором було узгоджено створення Спеціального комітету дій з питань Окінава як органу двосторонніх консультацій на високому рівні між США та Японією.

А у грудні 1995 р. на зміну існуючим (дія яких закінчувалася в березні 1996 р.) були підписані нові спеціальні угоди (Special Measures Agreement). У результаті яких японська допомога у компенсації витрат на утримання та забезпечення обслуговуючим персоналом була продовжена на п'ять років, починаючи з 1996 фінансового року [12].

Усе це проходило на фоні зростаючого інтересу США до взаємовигідного технологічного обміну з Японією в оборонній сфері, а "підтримка подібних обмінів починає становитися все більш важливою для забезпечення ефективного виконання американсько-японських договорів безпеки" [13].

На подальший розвиток подій вплинув розвиток загальностратегічної ситуації у регіоні. Початок 1996 р. був відмічений різким загостренням військово-політичної ситуації у Східній Азії під прямим впливом погіршення китайсько-тайванських відносин. Китай демонстрував силу, намагаючись здійснити вплив на Тайбей у ході підготовки президентських виборів у березні 1996 р. На населення Японії ці події справили надзвичайно сильний вплив: на тижні тайванська проблема стала провідною темою на сторінках газет, в теле- та радіоповідомленнях, коментарях, репортажах.

Кожен із союзників, керуючись власними мотивами, поспішав скористатися моментом для подальшого укріплення двостороннього союзу. У квітні 1996 р. відбулася зустріч у Вашингтоні прем'єр-міністра Р.Хашімото та президента Б.Клінтона. Між ними було досягнуто згоди про те, що "присутність США в Японії є необхідною умовою підтримки стабільності в АТР" [7]. А далі був зроблений наступний важливий крок в цьому напрямку.

У цьому ж місяці у Токіо керівниками обох країн була підписана "Японсько-американська спільна декларація з безпеки – альянс на XXI ст.". У якій важливість американсько-японських відносин пояснювалась тим, що "Японія та США поділяють спільні цінності демократії, капіталізму", а також, що "національні політики обох країн орієнтовані на відстоювання свободи, демократії та поваги до прав людини" [17]. У ній сторони виразили впевненість у тому, що американсько-японські відносини є наріжним каменем у підтримці стабільності та процвітання в АТР, а також важливим елементом американської присутності в цьому регіоні. США підтвердили свій намір підтримувати в АТР 100-тисячний контингент американських військ. Японія, у свою чергу, виразила готовність здійснювати організаційну підтримку США під час проведення спільних військових навчань, а також у випадку участі американських збройних сил у миротворчих операціях [20].

Прийняттям цього документу вносилися якісні зміни у відносини союзників. Попередній договір безпеки 1960 р. істотно доповнювався. Тепер на Токіо у повній мірі стали поширюватися зобов'язання із забезпечення безпеки у регіоні (відповідно до договору 1960 р., гарантом безпеки Японії виступали США, а Японії з її конституційними обмеженнями не брала на себе зобов'язань брати участь у військових операціях США за межами японської території).

За підсумками підписання документу голова Білого дому із задоволенням заявив, що Спільна декларація "прочистила зуби" американсько-японському союзу. Ну, а японське суспільство, як відмічав професор Токійського університету К. Хірано, було буквально шоковано раптовим прийняттям настільки радикального вибору [16].

У підсумку, американсько-японський союз у 90-ті рр. XX ст. набув більшої симетричності та взаємодоповнюваності між обома країнами.

Таким чином, можна прийти до наступних висновків:

1) Геополітичні зміни у регіоні створювали необхідність для США та Японії шукати нові підходи до формування власної безпеки та національних інтересів. Наразі з огляду на час, що минув можна стверджувати, що у випадку зі США та Японією переміг "серединний шлях" – курс на збільшення симетричності у відносинах між обома країнами. Подібний розвиток ситуації викликаний кількома чинниками:

По-перше, стало очевидно, що незважаючи на свій наддержавний статус, США не мають змогу виконувати